

A SZENVEDÉS VERSE

BABITS: BALÁZSOLÁS

I. A szenvedés az emberi gondolkodás, az ember-alkotta művészet egyik fő tárgya volt mindenkor. Azoknak a gondolatoknak is, amelyek közvetlenül nem róla szóltak, homályló háttérében ott állott, láthatatlanul. Mélységet kölcsönzött nekik, megsejtett áttűnéseivel, értéksugalmaival, kérdéskényszerivel.

A szenvedés az embervilágban, az igazi embervilágban mindig testi és lelki. Az állat átkínlódja, valami emléke is marad róla; s ha a tárgyak, a környezet, a személyek, akik és amelyek fájdalmit okoztak, megjelennek tudatmezőjén újra, megretten, fél, szűkül, menekül. Az ember tudatában azonban egyre halmozódik a kérdés kínja, szorongása: *miért* a szenvedés? S ha a tény, mint eleve adottat elfogadja is, vagy okokkal érvelve származtatja is, ott a következő kérdés: *miért én* szenvedek, s mért én mérhetetlenül többet? S ha még ezt is elfogadja, ha még ezt is származtatja, ott a harmadik, a valódi, a döntő kérdés: *hogyan kell szenvedni*, hogyan kell emberi arcunkat, emberi méltóságunkat el nem veszíteni, hogyan kell megtartani, egészen ama végsőkig?

Az emberi szenvedés mindig testi és lelki. A tudatban, amely arccal mindig a jövőre fordul elsősorban, minden sérülésre, legyen az külső, legyen az belső, egyre hatványozódik a sérülés visszatérte lehetőségének szorongása. Az ősi metafora a várakozó érzés torokszorító gyötrelméről, a bizonytalanság légszomjáról örök és naponta frissen megújuló.

A szenvedés kérdése a *marxista eszmélkedés külső peremére* szorult, a marxista szellemű művészet szélvonalára kényszerült. Nem volt illendő tárgy, és sokak szemében ma sem az. Többnyire csak a tömegek társadalmi szenvedése nyert méltánylást. Az egyéné rendszerint csak akkor, ha közvetlenül számított azok megjelenítésének. Ez önmagában ugyan *elvében* nem zárta volna ki az egyéni szenvedés ábrázolását, kifeje-

zését. Hisz közvetve (— mondani is fölösleges —) minden egyéni életmozzanat, s így minden egyéni szenvedés is érintkezik szociális és történeti tényezőkkel, meghatározókkal. Osztályviszonyok között tehát osztálytényezőkkel, osztály-meghatározókkal.

A közvetettség azonban e tekintetben a szorosabban vett egyéni s a közvetlenül értett szociális eredetű jelenségek között gyakran olyan óriási távú, olyan mérhetetlenül áttételes, annyira a véletlen törvényszerűségeinek láncolatán át kötődő, hogy *látszólag, szinte csak a közös ősforrásból, az emberlétből való származás* kapcsolja őket össze. Így aztán az egyéni szenvedés földidézése könnyen vont a magára sokak szemében a dekadencia gyanúját, a bomlás vádját, a hanyatlás bélyegét, amellyel a tevékeny embernek, a közösségért élő embernek, a magánlétbe záródást kivédő embernek semmi köze. Tébolyda, kórház, esetlegesség —: nem művészet. Még nehezebbé tette a helyzetet az iskolásan értett történeti célképzetek követelményének eluralkodása, kivált a pozitív hős követelményének gyakran csak napi távlatú, túlon túl pragmatikus óhajú követelményének elhatalmasodása.

Így különös kettősség, különös sarkítás állott elő. Míg a polgári filozófiai összegzésekben, kézikönyvekben, fogalomtárakban a *Leiden*, a *Leid*, a *passion*, a *suffering* nagy címszóvá nőtte ki magát, a hasonló jellegű marxista művekből szinte egészen kiszorult. S míg a különféle polgári irányzatokban, különösen az ún. élet- és létfilozófia vonalába esőkben önlétű lényeggé, alapvető emberi entitássá lett a szenvedés, szociológiai összefüggés és történeti megokoltság nélkül — addig a marxista eszmélkedésben lételméleti mozzanatát veszítette majdnem egészen el, s csupán szociális és történeti gondolat-hálók alkalmi, esetleges láncszemeként merült föl.

Az irodalom kegyetlenül megsínylette mind a két végletet. Egyik oldalt csakugyan dekadencia jött létre; a másikon viszont — minek tagadnánk — ifjúsági szintű irodalom. A nagyközönség ama része pedig, amely az irodalomtól teljes emberi léte megvilágítását, értelmezését várta, visszamenekült a külön-

bőző irányzatú klasszikusok világába. Oda, ahol a szenvedés társadalmi-történeti összefüggéseiben jelent meg, de egyben úgy is, mint az emberi létezés kiiktathatatlan s kiszámíthatatlanul sok egyedi variációjú velejárója.

S nyilván neki, ennek a közönségnek volt igaza.

Mert ugyan kétség nem férhet hozzá: vannak korok, amelyek mérhetetlenül megkönnyítik a szenvedés elviselését. Mozgalmak, amelyek áramában, események, amelyek hatására a lázban fetregő is feledi, legyőzi kínját. Kétség nem férhet hozzá, vannak korok, lesznek korok, amelyek a lélek sokfajta, addigi gyötrelmét és fekélyét, megszorítottságát és megalázottságát majd világra sem engedik többé már születni. S ami a legfőbb, vannak, s még inkább lesznek társadalmak, amelyekben halk betegszoba, hűvös nővéri kéz, szóval ki sem fejezhető orvosi gondosság enyhíti majd a *közember* szenvedését is. S asszonyi menedék, baráti részvét, közösségi jelenlét az elmagányosult *átlag* tudatgyötrelmeit is.

A nagy világnézeteknek, mindennek ellenére, elengedhetetlen alkotórésze volt és *maradt* a kísérlet, feleletet adni a szenvedés *miért*-jére, s még inkább a szenvedés *hogyan*-jára. Csökkenteni, enyhíteni, könnyíteni lehet a szenvedést, de elviselni, végül is, kinck-kinck magának kell *a maga módján*. Hozzá tartozik ez az emberi élet lényegéhez, beszéljünk akár kollektivistá egyénről, akár individuális kollektivitásról. A nagy világnézeteknek egyik fő törekvése és *ismérve* éppen ezért volt és maradt is az, hogy azoknak a szenvedéseknek, amelyek *értelmezés híján* zátonyra vihetik vagy kis sem engedik alakulni az ember világképét, élettervét és személyiségét, megnyugtató, a kor élszintjén álló magyarázatát és elviselés módját nyújtsák, s ezzel elfogadhatóvá és méltósággal végbevihetővé tegyék őket, egészen amaz utolsóig.

A nagy világnézetek közül a vallásosak többnyire titkos értelmű ajándéknak tekintették a szenvedést, s kegyelemszerző érdemnek elviselését, amely a túlvilágon, a következő életben, a természetbe olvadáskor kamatosan hozza meg a maga gyümölcsét. A vallásos világnézetek hatalmának fogytán,

midőn az ember egyre inkább kilépett varázskörükből, a szenvedés is új magyarázatra várt. Igen jellemző az, hogy a nagy világnézeti omlások idején lépett mindig előtérbe, a magasrendű szellemeknél, a Stoa ilyen vagy amolyan válfaja; a Stoáé, amely azonban bölcséleti formájában, természeténél fogva, sohasem lehetett *a napi életbe merülni kénytelen közember* magatartásának szabályozója, csak az erkölcsi-ontológiai gondolatra különlegesen beállított szellemeké. Legtöbb válfaja különben is inkább védelem; egy már kialakult szellemiség, erkölcsiség, személyiség védelme, semmint tovább épülő szemlélet, tovább építő magatartás, élő, teremtő cselekvés. Consolatio, a filozófia vigasztalása.

Az irodalom, a művészet, a bölcséleti mélységű művészet s a művészi erejű bölcsélet azonban nem kis részt vállalt, s többnyire eredménnyel, e feladatokból. Nagyon is érthető hát, hogy épp a 19. század számtalan alkotójának lett középonti tárgya a szenvedés. Hatalmas tömegek sodródtak ki ekkor a vallásos világnézetek vonzasköréből. Két rokon s egymással egyben mégis nagyon ellentétes példát idézzünk. Dosztojevszkijét és Nietzschéét. A szenvedés az embert elesttségére, egymásra utaltságára, embervoltára ébreszti, vélte az első. A *közösségteremtő* erők egyik legnagyobbikát hitte fölfedezni benne. A második is *emberi lényegre ébresztőt* látott a szenvedésben. Csakhogy, arisztokratikus individualizmusa jegyében, úgy tartotta, az előkelőség legtisztább anyajegye, ki mennyi szenvedést tud *maga* elviselni. A letragikusabb a legtöbbet; a letragikusabb hát a legelőkelőbb. Menschliches, all-zu-menschliches.

A nagy világnézetek sorában immár elsők között áll a marxizmus. Ellenfelei is így vallják. A szenvedést reális esz-
közökkel mennél inkább kiiktatni a világból, legyen az testi, legyen az lelki, egyik fő törekvése a gyakorlattá lett marxizmusnak, a szocializmusnak. *Mennél inkább*, mondtuk; — mert egészen neki is aligha sikerülhet, valaha is. *Az embert hát meg kell tanítani a szenvedés új értelmezésére, s meg kell tanítani méltó elviselésére.*

A marxizmus velejében történeti világnézet, mely az ember lényegére, az ember létére, eszmélkedésére vonatkozó anyagát történeti tapasztalatból meríti, történeti távlatba állítja be, s történeti tapasztalattal támasztja alá. S lehet-e a szenvedésről gazdagabb történeti tapasztalati tárházat nyújtani, mint a költészet, s célképzetekre jobban figyelő területet találni, mint az irodalom, mint a művészet?

A magyar irodalomban e tárház, e terület egyik legszebb darabja a *Balázsolás*, Babits *Balázsolása*.

2. Babitsnak ez a verse elsősorban nem arra keresi a választ, *miért* a szenvedés? Ha válaszol, csak közvetve válaszol erre a kérdésre. *Arra keresi a választ, hogyan* lehet, *hogyan* kell elviselni a szenvedést. Nagy vers a költő életművében is, nagy a korszak termésében is, az a magyar költészet egészében is. Jeles életrajzírója is érezte, tudta ezt. Külön fejezetet nyitott neki. Mondani azonban, sajnálnivalóan keveset mondott róla; nemcsak mennyiség, hanem minőség tekintetében is. Pedig nemcsak e roppantul fontos tárgyról, hanem a költő világnézetéről is gazdag alkalmat nyújt szólni.

A vers élményalapja nagyon is valóságos. Egy pesti kórház különszobájában feküdt a költő a torokrák sejtett gyanújával vagy tudott tényével. Bölcs orvosok bizakodással, rokonszenvező ismerősök részvétellel, állhatatos barátok áldozatkészséggel ölelték körül. Nem első találkozása volt ez a testi szenvedéssel, s még kevésbé a lelkiével. Hanem azért ennyire közletről — a bizakodás, a részvét, az áldozatkészség védőközege ellenére — sem érintette meg még soha a nagy szenvedés, a végső szenvedés, a halál szele.

S ezt a közelséget, ezt az érintettséget *a korszak szorongató politikai világhelyzete* még komorabbá fokozta föl. Mert ha bizonyos korszakok megkönnyítik az egyéni szenvedés elviselését, vagy éppen értékteremtővé emelik a vele, az ellene való küzdelmet — mások ellenkezőleg: hallatlanul súlyosbítják terheit, fojtogatóvá teszik légkörét, értelmetlenné végigvitelét. Babits, aki már a húszas éveket is megszenvedte, a

harmincas évek derekától egyre erőteljesebben érzékelte előbb a szellemi látóhatár beárnyékolódását, majd mind kínlódóbban vette tudomásul a politikai élet folyvást fokozódó szorítását. Napjaink történeti kutatásai igazolják, egyre kísérletezett valaminő kitöréssel e szorításból. Ám ha egészségesen nem sikerülhetett neki ez, betegségében még megalázottabban kellett átélnie a szellem kiszolgáltatottságát és tehetetlenségét a gyorsan barbáruzó viszonyokkal szemben. A küzdelmet azonban nem adta föl. Azzal védekezett, amivel — a maga szemléletén belül — védekezhetett: a szellem erőfeszítésével. Mind a közélet, mind a magánélet síkján; mely utóbbi ezúttal a szenvedés tartományát foglalta magába. Értelmező lírai formát adott kegyetlen tapasztalatának, hogy világítson, tanulsággal szolgáljon, magának is, másnak is.

Ezzel a versével is, egész költészetével is folyton fölvetik méltatói *katolikusságának* kérdését. Fontos kérdés, kétségtelenül. De nem ez az alkalom, ahol e bonyolult kérdésre meg kellene kísérelnünk választ adni. Annál kevésbé, mert itt nem is szükséges erre teológiai pontosságú választ adni. Katolicitása — ha ennek kívánjuk nevezni — oly fokozatban s oly minőségben van itt jelen, mint szemléletének legfőbb értekezői foglatában, Irodalomtörténetében. Az egyház liturgiája és martirologiája az európai magatartás- és gesztusformák egyik legnagyobb gyűjtőmedencéje, kohója és kincsháza — : így summázhatjuk aforisztikusan, egyetlen kifejezésbe fogva felfogását. Ebben az értelemben bánik ebben a versében is a vallásos és egyházas motívumkincssel, ebben az értelemben a vallásos és egyházas hittel.

3. A vers ötvenhat sora *osztatlanul* sodorja páronként változó tizenkettős és nyolcas jambusait. Osztatlansága erős *kettős hatást* vált ki: *egyetlen gondolatfolyamat* érzelmvilága, *négy tiszta tagolású*, négy erős gócolású, négy határozott karakterű lánc egy közös összefoglaló zárással, egy bővítő, teljessé értelmező berekesztéssel, kódával. A külső osztatlanság tehát egyszerre utal igen erős belső, érzelmi váltásokra, ritka hevü-

letű drámai szembesítésekre, s egyszerre széttéphetetlen egymásból következésre, a gondolatélmény tudatos egységge munkáltságára.

Nagy része van ebben a kettős hatásban a *választott versforma kezelésének*. Babits az öröklött mérték- és sorfajtákat a maga versmondati ritmikájának veti alá, s így a gondolatélmény lírai dikciója, érzelmi hanghordozása maradéktalanul érvényesül a merev metrikai szabványokkal szemben, a kötetlenség anarchiájának a legkisebb benyomása nélkül. A jambikus tizenkettős különben is a legszabadabban alakítható sorfajtánk egyike. S Babits bőven élt e szabadsággal. A szabályos, tiszta zeneiségű, önfeledt dalolású alexandrintól a zökkenve, súlyosítva meditáló spondaikus ütemeken át a szinte tisztán trochaikus szószerkezetek érzelmen, indulatlan kiáltó válfajáiig elmegy. Lehetőleg azonban úgy, hogy a sor második felében a jambikus jelleg uralkodó legyen, vagy legalábbis jól kiérezhető. Méginkább érvényesíti ezt a jambikus vonást a páros sorokban, a nyolcasokban, egyik legkedveltebb sorfajtájában, amellyel kezdettől oly remekül érzékeltette búsongó melankóliáját. („Rab sorsom milyen mostoha” stb., stb.) Ritmusalakítása egyértelműen funkciós. Így hát bővebben a jelentés válaszása közben és után vehetjük szemügyre.

A külsőre osztatlan vers tehát *négy* részből áll: két deskriptív (leíró), s két gondolati (reflexív) részből.

A négy rész *egy fogalom pár köré épül*. Egy fogalom pár köré, amely ellentétes is, de egymást szorosan társító is; sőt, egymás nélkül elképzelhetetlen is, ha *folyamatként épülő gondolatról*, s nem egy pillanat élményének tisztán hangulati megjelenítéséről van szó. Ez az ellentétes és mégis korrelatív fogalom pár, s az őket körülölelő személyes légkör és eszmélkedő képzetkincs önmagában is sugallja a kései Babits-líra oly jellemző általános sajátságát: az univerzális érvényű gondolat élményének líraivá érzelmiesülését, s a személyes érzelmek gondolat-élményre váltását.

A két kulcsfogalom tehát, amely itt szóban forog: *a gyermek és a felnőtt*.

A vers szövegösszefüggése alapján ezt a fogalompárt számtalan összetett vagy egyszerű hasonértelmű párral helyettesíthetjük, értelmezhetjük. A vers erről az oldaláról, a kulcsfogalmak oldaláról nézve voltaképp nem is más, mint e két fogalom fokozó megvilágítása, végsőkéig tisztázó költői értelmezése. Mondhatjuk múltnak az egyiket, jelennek a másikat; mondhatjuk szorongás nélküli boldog időtlenségnek az elsőt, jövőre tekintő szorongó időtudatnak a másodikat, mondhatjuk örök, ösztönös, tudatosulatlan létezésnek az előbbit, s történetivé lett, sorssá vállalt, kezdettel és véggel behatárolt életútnak az utóbbit.

De bárminek mondjuk is őket, mindig *egy előre mozgó, egy induló és záródó folyamatot nevezünk meg*, amely a költő, a beszélő egymásra rétegződő minősítései következtében, előrehaladtában, nemcsak bizonyos értelmet, hanem bizonyos értéket is szül, teljesít ki. Sőt, valószínűleg ennél többet kell mondanunk: *nem egy bizonyos értelmet és nem egy bizonyos értéket, hanem egy sarkalatos értelmet, és sarkalatos értéket vagy éppen az alapvető értelmet és az alapvető értéket* hordja méhében, szüli meg s teljesíti ki az út végére.

A gyermekből felnőtté válás értelmét és értékét.

De *mi a gyermek és mi a felnőtt* Babits e műve, s általában kései szemlélete fényében?

A vers kivételes művészi értéke, megformálásának esztétikai tökéletessége, igazságtartalmának átütő alaki ereje éppen abban rejlik, hogy oly költői szerkezetben állítja elénk e fogalompár jelentését, amely nemcsak jelentésük teljességét fejezi ki a líra eszközeivel, hanem az egyiknek a másikba való átnövését is úgy, hogy nemcsak a két jelentés, hanem maga az átnövés is az *egyetemes érvény* bélyegét nyeri el.

Ennek a szerkezetnek, s ezen át ennek a versnek és magatartásnak nem az első, hanem *a második szerkezeti tagjából* tanácsos kiindulni. Azaz az első reflexív, az első gondolati részből (Óh, ne bánd . .). Mégpedig azért, mert ez tartalmazza azt a fogalmat, amely a verset szülő élethelyzetben a költő, a beszélő számára az igazán fontos. A felnőtté válás folyama-

tának lírai kifejezésinccsel való körülírását, főleg pedig a felnőtttség állapotának, s a felnőtttség kötelezettségének lírai eszközökkel megragadott és fölmutatott ismérveit. Mert a két kulcsfogalom közül, a gyermektség és felnőtttség kulcsfogalma közül egyértelműen ez utóbbié a vezető szerep. Az első leíró résznek, a gyermekkori idillnek feladata voltaképpen az, hogy hatásos megvilágító kontraszt kimunkálásával előkészítse a felnőtttség élményének, mibenlétének megérzékítését, átélését, elfogadtatását.

4. A felnőtttség és a gyermektség kapcsolatának és különbségének ily erős hangsúlyú középpontba állítása magától értetődően adódhat, az öregedő, a visszatekintő, az összegző ember eszmélkedéséből — minden különösebb korhatás nélkül is. Ha azonban *a korszak tudományosságát és szépirodalmát* tekintjük, s e fogalmak Babitsnál is feltűnedező minősítéseit nézzük, alig vonható kétségbe az érintkezés Babits felfogása és a kor lélektani-embertani kérdéslátása között.

Korábbi korok, ha egyáltalán foglalkoztak *a gyermeklét* sajátos *belső* problémáival, többnyire érzelmes idillnek látták anyai szeretettel, családi melegséggel, ártatlan boldogsággal kistafirozva. Vagy elrettentő szociális ábrának, iszákos szülőkkel, keserű kivetettséggel, rideg idomítással. Az Adler-, Freud-, Breuer-, Jung-, Piaget- (stb.) féle iskolák ezzel szemben a későbbi lelki-tudati megbetegedések melegágyát fedezték fel a gyermekkorban, amelyből a felnőtttségbe való átmenet a nehéz megrázkódtatások és szakadások hosszú sorozatát nyitja meg.

A szépirodalom sejtett ugyan mindebből korábban is sokat, elég pl. a Zöld Henrik Mertlein betétjére vagy a Pendennis gyermekkort idéző elemeire gondolni. A 20. század első felében azonban áradatszerűen öntötte el az irodalmat ez a kérdéskör Gorkijtól Kafkáig, Joyce-tól Musilig, Kosztolányitól József Attiláig, Móricztól Szép Ernőig, Martin du Gard-tól Th. Mannig, a legkülönbözőbb irányzatokat. Hogy *a társadalmi feszültségek lélektanira átjatszása* is nagy szerepet játszott

ebben a *polgári* irodalomban, kétségtelen — de ezúttal nem tárgyunk a kérdésnek ez a vonatkozása.

S a szépirodalom és a lélektan mellett az egyre inkább antropológiai alapozásra törekvő polgári *bölcseletben is* mind nagyobb helyet foglal e kettős fogalomkör és annak viszonya. Elég, ha Spranger *Beziehungssystem*-jére, ráhatási vonatkozásrendszerére (Volk, Staat, Erziehung, 1928), Scheler *Allebenjé-re*, *Allmensché-h-re*, *Gesammperson*-jára, a született egyéniség és a befogadó közösség kiegyenlítésére (Die Wissensformen und die Gessellschaft, 1926) vagy akár Heidegger *Man*-jára, *Wie man lebt*-jére, az átlag átlagosító, személyiséget előlő szerepére s Dewey „*development of our good capacities*”-ére, a jó tulajdonságok fejlesztésére, a rosszak rejtett elsorvasztására (Liberalism and Social Action, 1932) gondolunk. S az átmenet, a különbség konfliktusos és eldöntő voltára nemcsak e pszichológusok, hanem ezek a bölcseleők is nagy hangsúlyt vetettek; még azok is, akik a harmonikus átnövés (többnyire konzervatív) *hitén* dolgoztak.

A két terület, a lélektan és a bölcselet képviselői között mindenesetre jól érzékelhető egy különbség, amely Babits verse szemszögéből sem közömbös. Míg az előbbieik, *akkoriban* legalábbis (durva általánosítással szólva, persze), inkább az ember született egyéniségének töretlen továbbvitele, kibontakoztatása mellett foglaltak állást, az utóbbiak inkább amellett, hogy a született egyéniséget kemény etikai munkával, fegyelmezéssel, akár nehéz kiábrándulások árán is, személyiséggé kell alkotni. S e modern bölcseleők mellett hasonló sugallt fő kedvence a régiek közül: Kant a filozófiát, a fölvilágosult filozofálást *Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit*-nek nevezi, kilépésnek az önmagát sértő, önmagát károsító éretlenségből.

Babits talán vonzódott az előbbieik álláspontjához, de vállalni az utóbbiakét vállalta. A leíró-émlékező s a reflexív-gondolati rész váltása mindenesetre ilyfajta kettősségre enged következtetni. A verskülső tekintetében, látszólag szerves ez az átmenet. A dikció, a hanghordozás tekintetében azonban

éppen az ellenkezője: a váltás szinte erőszakos szakítás. A sorok szótagszáma változatlan marad ugyan, s az utolsó ütemek is többnyire jambusra futnak ki; a verstestet kitöltő mondat-szerkesztés azonban alapvetően megváltozik. S ez magával hozza a ritmus-építés változását is, ami aztán lényegében a metrumot is ellenkezőre fordítja át. A jambus-vers könnyeden ringató, mélézva emlékező, önfeledten daloló ütemét most szorítja ki a trochaikusba át-átlépő, spondikussal sötétített, nyugtalan *ritmus-vegyület*. (Óh, ne bánd csúf gondatlanságom, védj ma is — Lásd így élünk mi, gyermekmódra, balgatag.) A nyugtalanságot kiváló versmondattani összetevők közül mindössze háromra hivatkozunk: a zaklatott közbevetések jelenlétére, a határozók hátradobására, s a felkiáltó mondatok használatára. A képzetkincs és képzettársítás tekintetében pedig hadd utaljak arra, a nyugtalanság eszközei s a ritmusvegyülés kiváltói közül mint elegyíti szinte értekezői szabatosságú szóanyagát a belső monológ fojtott drámaiságával (Lásd, így élünk — Mosolyogj . . . csak segíts!) A verskülső e változatlanágától s a versmondattan, a ritmustest e változásából aztán erős hangnembeli feszültség áll elő. A szorongás visszafogottsága, a fájdalom egyensúlyba tartott feszültsége áll elő.

5. Mi hát e rapszodikus nyugtalanságú, második részhez vezető, s annak alapfogalmát előkészítő *első résznek a kontrasztszerepe*, s miként tölti be azt? S végül: *mit ad a felnőtt-ség fogalmához?*

A vers emlékidéző *gyermekidillel*, tűnt világú *zsánerképpel*, művelődéstörténeti *enteriórral* indul. A liturgia és a martirológia néprajziva színesült elemei szolgáltatók kockáit. Babits oly katolikus környezetből származott, amelyben a katolikuság nem politikai vagy felekezeti vitatéma volt; s dacos, csak-azért-is, gályarab vállalás kérdése sem. Hanem az élet minden területét magától értetődő természetességgel és hagyományossággal átjáró *művelődéstörténeti tény*. Az egyház liturgiája mélyen áthatotta a mindennapok liturgiáját; a mindenna-

pok szokásrendje mélyen át az egyház szokásrendjét. Ez a liturgia, ez a szokásrend eltéphetetlen szálakkal volt hozzákötve a martirológiához. A kettő egymásból s egymásra épült. S belőlük a vers művelődéstörténeti motívumkincse.

A nagy világnézetek, a művelődéstörténetet teremtő világnézetek nemcsak szokásrendet alakítottak ki az élet minden területére, hanem *eszménytárt* is. Különösen az élet nehéz, általános, minden életben előfordulható helyzeteire. Az egyház szentjei, ha tetszik, az egyház mitológiájának alakjai egy gazdag, kétezeréves magatartáskincsnek, eszménytárnak a megtestesítői. A legelők szélén ott állt szent Vendel, a vizek partján szent Kristóf, a gyülékony fatetős kisvárosok téerein szent Flórián szobra — hogy csak a népies szentekből villantsunk egy-kettőt föl. Hogy a dogmatika közbenjáró szereppel is felruházta őket, fontos, de ezúttal számunkra másodlagos tényező. Babits a történelemben, a tudattörténetben kiteljesülő és megvilágosodó közös emberi sors értőiként, tanúságtévőiként mutatja őket föl. Egy nagy művelődéstörténeti hagyomány *magatartásjelképeiként*. Közülük ezúttal szent Balázst, Sebasta püspökét, a valaha oly félelmetes torokbetegségek egykor oly számos átszenvedőinek és áldozatainak patrónusát. A közös emberi sors átélője, elviselője, értője: ez Balázs; ezáltal a *felnoottság* s a vele egyenlőként említett *szellemi kiválóság* képviselője, ismérveink megtestesítője ő. Az értés által segítő.

Ez azonban túlságosan is általános és túlságosan is fogalmi volna, ha nem készítené elő a gyermekség nagyon is érzékletes, nagyon is részletező rajza. *Légkörében elégikus, jelentésében humoros, magatartásában vágyakozó* ez a rajz. Mégpedig úgy, hogy mindhárom érzelmi minőséget iróniával vonja át a költő. Rögtön az első sor remekül érzékelteti ezt. A litániák jámbor alázatossággal könyörgő, többes első személyű hangjába („Kérünk téged, hallgass meg minket”, vagy éppen a régebbi változatokban: „Hogy bennük meghallgatni méltóztassál”), gyermekien játszi, evilágian ingerkedő személyes színt lop: „*Szépen könyörgök, segíts rajtam, szent Balázs!*” S az egész szép szertartás megjelenítése, a szent szövegek földidézése, a

gyermeki hit állapotának visszavarázslása nem pusztán telt légkörű megjelenítés, földidézés és visszavarázslás, hanem csupa-csupa gyöngéd csúfolkodás is.

Kinek szól ez a csúfolkodás, ez az ironia? Az egyháznak? a vallásnak, a hitnek?

Babitstól az olcsó érzelmesség éppoly távol állt, mint az olcsó ironia is. De nemcsak ízlésével, hanem az egyházzal, a vallással, a hitről vallott művelődéstörténeti, bölcséleti, lélektani nézetével sem fért volna össze az ilyesmi. Önironia tehát? Az is, de nem csupán egyedi. Minden ember önironiája; az, amely a gyermeklétnek szól, pontosabban annak a vágynak, amely minduntalan a gyermeklétbe való visszamenekülés ábrándhitével kísért, lehetőségével csal, kivált a nehéz élet-helyzetekben, valamennyiünket.

6. A gyermek, így mutatja Babits, faunális-florális boldog tudatosulatlanságban él, a lelket egészen betöltő örök jelenben, a sors- és időtudat árnyéka nélkül. Jövőjére nem vetül rá múltja tapasztalatának kínja, jelenére nem jövőjének szorongása, múltjára nem jelenének esetleges semmissége.

Emberlét ez is, de még csak természeti emberlét. S az emberlét normális fejlődésrendje, hogy kilépjen ebből a (boldog) természeti állapotból, átlépjen, s egyre vállaltabban lépjen át a tudatosultság emberi világába. A tudatosultságéba, amely egyszerre óriási teher és óriási segítség a tudat elviselésében. A tudatosultságéba, amelybe egyre mélyebben ivódik bele a közös és az egyéni történelem szenvedés-élménye, végsőség-tudata, semmisség-érzete. A tudatosultságéba, amelyből *ugyanakkor* egyre nagyszerűbben magasodik ki a fölemelő emberi magatartások példája, a cselekvő szembenézés eszménye, az emberi segítség történeti reménye, egyetemes bizonyossága. A gyermek hisz, remél és cselekszik, a felnőtt (kétséget ismerve) tud, remél és cselekszik.

A gyermeklét kontrasztértelme tehát így tölti meg a *felnőtt-lét* értelmét e szerkezetben. A *felnőtt-létét*, amelybe az embernek, ha csak nem áztatja magát, ha csak nem animális

ösztönéletet él, menthetetlenül be kell lépnie. Mert amennyire természetes a gyermek idő- és történelemtudatának hiánya, annyira „gyermekmód” „balgatag” azé a felnőtté, aki továbbra is fenn akarja tartani a gyermeklét állapotát, illúzióját.

A második leíró rész (Mert orv betegség öldös íme enge-met . . .) az elsővel szemben *nem emlék, hanem jelen*. Nem nosztalgikus, elégikus, humoros földidzés, hanem majdnem natúrálisan nyers állapot-megjelenítés. A felnőtt ember végsőkéig fokozódó testi-lelki kínjainak már-már mértékét veszítő megjelenítése. A ritmus, a szókapcsolás, a mondattagolás szinte szédítő iramúvá gyorsul föl, egylélegzetűen görcsössé tömörül, egymásba gubancolódón szakadozottá kuszálódik. A fogalom-válogatás szélesre szórt és, látszatra, zilált, a megjelenítő szcenika, a tárgyiasítást szolgáló lírikus-epikus jelenetkeret pedig kegyetlenül, csaknem veristán képzelhető. A hangnem meg egészen a kétségbeesés artikulátlanságáig feszül. Hogy végül a *felnőttből* a *gyermek* tudatot veszítő, ösztönös kiáltása, hatalmas akklamációja szakadjon ki: Segíts Balázs!

7. S Babits, a nagymester Babits, a nagy ember, most alkotja meg művészetének egyik legszebb mintapéldáját, emberségének egyik lenyűgöző tanúságtételét. Az átmenetet a második leíró résztől a második reflexiós részhez, majd a végső lezáráshoz, a magatartás végső megfogalmazásához.

Az átmenet kezdete szókinccs, képzetkinccs, jelentkinccs tekintetében még majdnem egészen egyezik azzal, ami a nagy rémület, ami a görcsbe vonó fájdalom, az artikulátlatlan kiáltás előtt elhangzott. A mondatformálás azonban tökéletesen más, *értelmi, s egyre átütőbben az*. Így a dikció, a hanghordozás is egyre tagoltabbá, tisztultabbá, s egyben emelkedettebbé nemesül. A második leíró, megjelenítő rész szinte orgasztikus, vadul vibráló kromatikája pedig majdnem tiszta diatonivá higgad, szelídül. Kezdi ezt a részt egy magyarázó kötőszó („Hisz a te szent gégedet is . . .”), folytatja egy magyarázó mondat, s a szöveg *megjelenítésből* fokozatosan *meggyőzéssé* változik át.

Kinek magyaráz, kit győz meg? Önmagának s önmagát. Feltűnik újra, s mint az első reflexív részben is, döntő s óriás hangsúllyal itt is az alapszó, az *első számú kulcsfogalom*: az „okos felnőtt”. S vele a felnőttiség sarkalatos ismérve: „te már mindent tudsz”, „te már jól tudod”, „te már ismered”. Légy hát felnőtt, mint ők voltak, légy hát példájukra támaszkodva bátor, viseld el hát méltósággal, mint elviselték ők is. Rendkívül fontos, mily méretű e rész retorizáltságának foka s irányultsága. Szinte minden szavában benne van az argumentáció valamely eleme, s minden argumentumában a megtapasztaltságból eredő tudás mozzanata, a jelenből a végki-fejlethez jutás mozzanata, (*már . . . tudsz, túl . . . vagy, jól tudod . . . mennyi stb.*). S e nagyszerű retorikájú, e nagyszerű pátoszú rész elégikus összhangzatba való elsimulását remekül koronázza, mind nyelvileg, mind fogalmilag, mind a lélektan tekintetében a záró két sor, a kóda.

Nyelvi tekintetben a látszólag leggyengébb kötésmóddal, a kapcsolóval él, mégpedig kétszeresen („S mit ér az élet”; „s talán azt is . . .”). Ez rendkívül lelassítja a beszéd ütemét. S méginkább lelassítja az, hogy ezek a kapcsolatos mondatok, kivált épp a döntő második, grammatikailag, s hanghordozás tekintetében afféle *toldalék-mondat* benyomását kelti, afféle hozzátoldott dűnnyögését, mely nélkül az előzők akár nyugodtan be is fejezhetők. De lelassúdik a hangmenetük azért is, mert a jambus hosszú szótagjai a döntő fogalmak esetében *természetüknél fogva* hangsúlyosak, s nem csak helyzetüknél. Ejtésük így hosszú is, súlyos is (Mit ér az élet; a halál). Amit még fokoz a hangszín s a szóhosszúság: csupa mély hang követi egymást, s kéttagú szónál nincs hosszabb szó a mondatban.

Az igazi nyelvi találat azonban abban van, hogy e mérhetetlenül súlyos jelentésű és ejtésű másfél sor szavainak több mint háromnegyed része, kilencven százaléka *szótári értelemben nem jelentést hordozó szó* (talán, ezt, nem, is, olyan, nagy, dolog). S így a nagy retorika, a nagy pátosz, a látomásig feszített megjelenítés és a magasztosban mozgó meggyőzős

nyelvét, képességét és fogalmiságát szinte egy pillanat alatt vonja vissza, játssza vissza a mindennapi *élőbeszéd* bizonytalan helyettesítésekkel dolgozó szintjére: „S *talán* azt is, hogy nem is / olyan *nagy dolog* a halál.”

Vagyis amit humorral kezdett, s amit a pátosz és retorika, a megjelenítés és kifejezés legmagasabb fokáig vitt föl, azt a szelíd, elégikus ironia hangjaival zárja be. Az egyedi szenvedést a történeti tudatosultság humora és önironiája közé fogni, s így viselni méltósággal: ezt elérni volt tehát e szerkezet esztétikai-etikai feladata.

A feladat, amely tiszta logikával következett a költő szemléletéből; főleg, mint utaltunk rá, Irodalomtörténetében összegzett szemléletéből.

8. Mert az emberről s az emberiségről *értekező módon* legteljesebben, leginkább sokrétűen Irodalomtörténetében fejtette ki, s összegezte felfogását. Ellentmondást felfogásában nemcsak a filozófiai rendszeresség óhaja oldaláról lehet kimutatni. Gondolatainak inkább csak általános összetartó jellegére, semmint ellentmondás nélküli voltára ügyelt. Nem filozófus volt, s ha kedvelte is a filozófiát, ha mélyen áthatotta is a filozófia — nem filozófiai szakszerűséggel gondolkodott. S emellett, mint az egész korszakot a századforduló körül, megtévesztette őt is a Zaratusztra szerzőjének ellenállhatatlan sugalmú példája; helyesebben szólva: látszata. A rendszer nélküli, a rendszerellenes gondolkodás lehetőségének látszata. Ma már, persze, nagyon is jól tudjuk, a századvég e nagyhatású költő-filozófusa mögött, ha ugyan folyvást változó volt is a rendszer, de nagyon is szilárd rendszer állt mindenkor. A látszat a rendszerben gondolkodással szemben csak egyik eszköze, nagyszerűen fölhasznált eszköze volt hatásának. Babits azonban — bár a rendszerből való kilépést, mint kortársai nagy része, az elme szabadságának fogta fel — azt jól érezte meg mégis, ahhoz igazán mélyen járó elme volt mégis, hogy belássa: *állandó mérő és vonatkozási pontok nélkül* teremtő

módon átélni, ítélő módon gondolkodni s értelmesen írni nem lehet.

Irodalomtörténetének legszemélyesebben gondolati részleteiben, úgy is mondhatnánk divatosan: leginkább vallomások részleteiben az embert minő történeti és közösségi lényegű lényt mutatja be. Csakhogy, mint mondja, a legnagyobb, a legegységesebb közösség az *egyének közössége*; a történelem pedig, érték-lényege szerint, a gondolatok és az őket szülő élmények egymásból s egymásra következése. A történelem legfőbb értékeredménye, „értékproduktuma” tehát az egyéniség, a szellemi, a lelki tekintetben felnőtt egyéniség. A történelem folyamatának tapasztalatát, a történeti korszakok és egyéniségek tapasztalatát magáévá tévő, átélő s átélésével *tovább gyarapító egyéniség*. Így értette híres tételét, hogy az ő újítása a *követésben* áll.

Egy emelkedetten liberális humanista individualisztikus szemlélete ez; olyané, aki nem a közösség rovására, hanem a közösség alapjaként tekinti, tiszteli az egyéniséget! Mint nemrég kiderült, elsőik között ismerte meg Heidegger alapművét, a *Lét és Időt*, s mint levelezése tanúsítja, ifjúkorában rajongott ő is Nietzscheért. De — bár nyomott hagyott felfogásán mindkét érintett gondolkodó — igazán mélyreható filozófiai élménye a *schopenhaueri*, főként azonban a *kanti* maradt. A bergsoni élmény, amelyet unos-untalan emlegetnek vele kapcsolatban, inkább csak modernre színezte s újszerű hangsúllyal látta el az említettekől befolyásolt bölcséleti eszmevilágát. Különösen kettő, két egymást metsző fontos számunkra itt ebből az eszmevilágból: ismeretbölcséleti agnoszticizmusra hajlása az egyik, a belső forrású erkölcsi parancshoz vonzódása a másik. Hogy az angol irodalomhoz való hangsúlyozott rokonszenvében tekintélyes része lehetett az elsőnek, azt fejezetenként könnyű volna kimutatni Irodalomtörténetéből. Mérhetetlen Goethe tisztelete, az autonóm ember tisztelete, a történeti élményű, a szellemtől és erkölcstől vezérelt ember tisztelete pedig a második elemmel hozható szoros kapcsolatba. Mindazonáltal nem Kant és nem Schopenhauer ha-

tása magatartásában a jellemző és a meghatározó, hanem a maga koráé. Magatartása ennek következtében lett egy későliberális polgári humanista magatartása; egy humanistáé, aki a korviszonyok szorításából, s a korviszonyok által fölfokozott agnoszticizmusa szorításából erkölcsi kötelezettsége jegyében a történelem folyamatához fordul, a szellem nagyjaihoz fordul segítségért. Bergson teremtő fejlődése (s persze, Dilthey történeti átéléskultusza) így, ebben az értelemben modernizálta az említett hatásokat, a mondott magatartást.

Alkotásmódjára főleg az fontos mindebből, hogy az egyén történeti-erkölcsi tapasztalatát, kivált pedig magát a történeti-erkölcsi egyéniséget vélte az emberi gondolkodás, az emberi világ legbiztosabb sarkkövének. Az egyéni alkotásban, az egyéni sorsban, az egyéni magatartásban testet öltő s megragadható közös emberi sors, s a *közös egyéni emberi sorsokból* fölépülő művelődési folyamat szolgáltatta képzetkörének, képzeletvilágának, önkifejezése eszköztárának törzsanyagát. Valóban sokezer könyvvel volt idősebb ő legtöbb kortársánál. Azt mondják, nem helyezhető el a szimbolizmus áramban. Ha a szimbolizmuson új jelképek teremtését értjük, csakugyan nehezen. Ady mindent szimbólummá, többnyire önszimbólummá tudott (s akart is) emelni; néha akár a bombaszt, akár a kényelmetlen nagyotmondás árán is. Babits, főleg utolsó szakaszában, ellenkezőleg: óvatos, válogatós volt; legszívesebben századoktól szentesített, pátosszal és iróniával egyaránt telített jelképekhez nyúlt. A teremtés pátosza, a mondás ösztönös öröme, az egyéniség önérző indulata tekintetében, kétségtelenül, vesztett így költészete; nyert viszont sajátos humort, melankóliát és humánus fölényt. Ady szinte mindig hibátlanul érzett rá megérzéseinek és emlékeinek mérhetetlen tárából a szükséges hangra, a megfelelő formára az ihlet mámorában. Babits szívós kutatással megkereste és magához munkálta a megfelelő öröklött formát alkotói tevékenysége folyamatában. Hogy ennek az alkotásmódnak történeti tudatosságával, Aranyjános-i mesterségtudatával mennyire együtt járt a *humor*, a *melankólia* és a *fölény*, azt ez a verse éppoly jól mutatja,

mint azt is, hogy mennyire egybeesett ez a fölény, melankólia és humor azzal, amely világszemléletéből is következett.

Egy előremozgó, értelmet és értéket szülő ívet ír le a vers, mondtuk. S az egyéni ember története s az emberiség története is hasonlót, Babits szerint. Az emberi szenvedés tudatának mérhetetlen fölhalmozódása ez, az egyik oldalon; az erkölcsi-szellemi erők mérhetetlen földúsulása a szenvedés méltósággal való elviselésére, *alkotással való lebírása* a másik oldalon. Ez a történeti előremozgás értelme és értéke számára. Irodalomtörténetében, név nélkül vagy névvel, a legtöbbször előkerülő bölcsleti távlatú gondolat Schopenhauer létmagyarázata s a rá feleletnek, legyőzésnek szánt kanti erkölcsi parancs.

Szívvel igazán két honi költőt emelt Világirodalmába: Vörösmartyt és Aranyt. „Csongor keresi Tündét, aki egyszer, gyermekora kertjében, egy hosszú éjszakán az övé volt. Mint ahogy otthon, gyermekkorunk álmában a mienk a boldogság, hogy aztán örökre eltűnjön... A nyelv furcsán bájos, vaskosan reális, légiesen erlőppenő. A vers értelmét a bölcselgő jelenetek adják meg, alászállva a pesszimizmus, sőt nihilizmus mélyeibe. A nagy romantikus színpompa poétája előtt egyetlen igazi létező az Éj; ‚a sötét semmi‘, amelyben minden föloldódik.” Így beszélt arról, akihez *érzelmeiben* nemzete irodalmából legközelebb érezte magát. S így arról, aki népe történetéből a legáhítottabb erkölcsi példát testesítette meg; *erkölcsit*, ami mindig egyszerre jelentette neki a szemlélet és a mesterség (a cselekvés) etikumát: „... csodálatos, ‚kisebb költeményei‘ is, a méla borongás e remekei folyton a bénító valóságra lesnek, s nem tudnak egészen elszármnyalni a szabad lélek *felelőtlen* tájaira... Aranynál megmaradt (minden szenvedés benyomása) mint emlék, s folyton színezte az újabb benyomásokat. Lassanként fölgyűlt, és kízó teher lett: a múlt terhe... Menekvés, nosztalgia vagy díszlet: ez volt a múlt a romantikusoknál. Aranynál örökös kötelesség, teher...”, aminek tragikumát csak humorban és elégiában lehetett oldani, hogy végig lehessen vinni mindent, egészen ama végsőkig.

9. E két idézet ellentétes kettőssége jól megvilágítja a vers szerkezetét s a mögötte álló magatartást. A finálás vagy poénes záródású s az akklamációs vagy fortissimós felütésű romantikus verssel szemben egy olyan romantika-ellenes költő szerkezete ez, aki valójában mélyen vonzódik a romantikához, de értelmi fegyelmével meditációssá súlyosítja, humor és elégia közé kényszeríti a romantikus elvágódású, meneküléssel kecsegtető hangulati életképet, a vibráló eszmeváltású, a gondolati rendezetlenséget megtűrő, s a verista ízű, az értelmezést mellőző, vizionárius megjelenítést egyaránt. Egy olyan szerzőé, aki a szenvedés állapot-megjelenítésébe, emberi értékteremtő mozgást, gondolatalkotó cselekvést tud vinni, s ezzel egyszerre oldja és köti a szenvedést. Az erős romantikus hagyományú, a többnyire spontán érzelem- és indulatkiömlésű hazai versehagyománnyal szemben abba a versalkotásmódba helyezkedik el, amelynek első igazán jelentős képviselője Arany, s amely éppen Babitsban, s egy más változatban, József Attilában nyerte el fő megtestesítőit.

NÉMETH G. BÉLA